

УДК 37.011.32 : 785

Пляченко Т.М.

ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ КОЛЕКТИВНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНОГО МУЗИКУВАННЯ

Annotation. Basic tasks and principles of organization of playing of schoolboys on musical instruments are analysed in the article. The pedagogical terms of education of participants of student's orchestras and bands are certain.

Keywords: musical education, student's orchestras and bands, leader of student's orchestra.

Анотація. У статті проаналізовано основні завдання і принципи організації колективно-інструментального музикування школярів. Визначено педагогічні умови виховання учасників учнівських оркестрів та ансамблів.

Ключові слова: музичне виховання, учнівський музично-інструментальний колектив, керівник учнівського оркестру.

Аннотация. В статье проанализированы основные задачи и принципы организации коллективно-инструментального музицирования школьников. Определены педагогические условия воспитания участников ученических оркестров и ансамблей. **Ключевые слова:** музыкальное воспитание, ученический музыкально-инструментальный коллектив, руководитель ученического оркестра.

Актуальною на сучасному етапі розвитку педагогічної науки є проблема виховання людини з високою естетичною культурою, нестандартним мисленням, творчим застосуванням набутих знань, готовністю до їхнього постійного оновлення й інтегрування у власному досвіді з метою творчої самореалізації. На досягнення цього ідеалу спрямовані зусилля вітчизняних учених і музичних педагогів, які вважають, що процес навчання музики та музичного виховання має перетворитися із засвоєння певної суми знань, умінь і навичок у формування й розвиток творчої особистості.

Особливого значення у реалізації цих завдань набуває учнівське колективно-інструментальне музикування, яке здійснюється як на уроках музичного мистецтва (гра на елементарних музичних інструментах), так і в позанавчальний час (участь у шкільних оркестрах та ансамблях, естрадних гуртах і фольклорних групах). Організація учнівського колективно-

інструментального музикування ґрунтується на засадах загальної мистецької освіти (виховання в учнів ціннісного ставлення до дійсності і мистецтва, розвиток свідомості й компетентності, здатності до самореалізації, потреби в духовному самовдосконаленні у процесі сприймання та інтерпретації творів мистецтва і практичної художньої діяльності [3]), а також потребує чіткого визначення завдань і принципів організації саме цього виду музичної творчості школярів.

Аналіз публікацій з досліджуваної проблеми показав, що музичне виховання в системі загальної мистецької освіти розглядається сучасними науковцями як універсальний засіб особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей, естетичних потреб та інтересів (Е. Абдуллін, С. Горбенко, Л. Масол, О. Михайличенко, Н. Миропольська, Е. Печерська, О. Ростовський, О. Рудницька, Л. Школяр, О. Щолокова та інші). Окремі аспекти роботи з дитячими та юнацькими інструментальними колективами також досліджувалися науковцями й музичними педагогами (Т. Браніцька, В. Грищенко, В. Дряпіка, І. Лаптев, В. Лапченко, В. Лебедев, М. Лисенко, І. Маринін, О. Нежинський, Я. Сверлюк, С. Сондецкіс та інші). Але виховні функції учнівського колективно-інструментального музикування ще не знайшли належного наукового обґрунтування, що й визначило завдання цієї наукової роботи.

Мета і завдання статті – визначити основні завдання, принципи й педагогічні умови виховання школярів засобами колективно-інструментального музикування.

В організації колективної музичної діяльності школярів необхідно дотримуватися концептуальних положень загальної мистецької освіти і програмних вимог з музичного мистецтва для загальноосвітніх навчальних закладів [3; 7]. Тому основні завдання колективно-інструментального музикування дітей та учнівської молоді ми визначили наступним чином [6].

Навчальні завдання полягають у: формуванні в учнів уявлень про сутність, види і жанри музичного мистецтва, особливості художньо-образної

мови та інтонаційної виразності музики; засвоєнні системи знань, понять і категорій у галузі музичного мистецтва (оркестр, ансамбль, соліст, диригент, концертмейстер, акомпанемент тощо); вивченні елементарної музичної грамоти у взаємозв'язку з практикою гри на музичному інструменті; опануванні навичок гри на музичних інструментах (елементарних дитячих, народних, академічних, електронних тощо); формуванні й розвитку навичок ансамблевої гри; формуванні здатності сприймати й інтерпретувати музичні твори засобом власної музично-виконавської діяльності; формуванні вміння оперувати набутими музичними знаннями й навичками у процесі самостійної діяльності та художньої самоосвіти.

Розвивальні завдання ми вбачаємо у розширенні і збагаченні художньо-естетичного досвіду учнів, формуванні культури почуттів, активізації художньо-образного мислення, розвитку музичних здібностей і творчих умінь школярів, формуванні індивідуальних якостей і творчого потенціалу особистості учня.

Виховні завдання учнівського колективно-інструментального музикування визначають зміст роботи вчителя музики як керівника шкільного музично-інструментального колективу з: формування ціннісних орієнтацій і естетичних смаків на високохудожніх зразках інструментальної музики; виховання потреби у спілкуванні з прекрасним; виховання особистісного ставлення до творів музичного мистецтва; виховання елементарної і творчої дисципліни; виховання почуття відповідальності за виконання спільної справи; виховання навичок творчого спілкування в дитячому музичному колективі; формування артистизму і сценічної культури.

Оскільки дитяче колективне музикування є одним із видів навчальної діяльності на уроках музичного мистецтва у початковій школі, то його організація потребує застосування спеціального інструментарію, який складають: інструменти-іграшки зі звуком невизначеної висоти (брязкальця, бубни, барабани, кастаньети, трикутники тощо); інструменти, що видають

звук тільки однієї висоти (дудки, ріжки, молоточки тощо); інструменти-іграшки з фіксованою мелодією (музичні скриньки, органчики тощо); дитячі інструменти з діатонічним або хроматичним звукорядом (струнні – цитри, домри, балалайки; духові – флейти, саксофони, кларнети; клавішні – баяни, акордеони, гармоніки; ударні – металофони, ксилофони; клавішно-духові – тріоли тощо).

Педагогічна доцільність гри на елементарних дитячих музичних інструментах полягає в тому, що вона допомагає забезпечити зв'язок з дошкільним музичним вихованням, викликає у дітей позитивні емоції, сприяє розвитку музичного слуху (звуківисотного, ритмічного, ладового, тембрового), дає змогу дітям виявити себе (особливо тим, хто має слабо розвинений музичний слух і не вміє чисто інтонувати голосом) [5, с. 38].

До педагогічних умов, які забезпечують творчий, цілеспрямований, емоційний характер музикування молодших школярів на уроках музичного мистецтва, науковці відносять [5]:

- використання спеціальних форм роботи, що сприяють створенню на занятті атмосфери творчості, зацікавленості, невимушеності (гра, казка);
- застосування особливого підходу в доборі музичного матеріалу, який може слугувати основою для формування творчих навичок, з урахуванням дидактичних завдань музичного виховання учнів певної вікової групи;
- розроблення комплексу творчих завдань і пошуку ефективних форм їхньої постановки перед дітьми;
- вибір ефективних і доступних для дітей прийомів демонстрації зразків творчості, пов'язаних із грою на елементарних музичних інструментах;
- здатність педагога до імпровізації (музично-виконавської, педагогічної);
- дотримання взаємозв'язку між різними видами діяльності на уроці музичного мистецтва (принцип тематизму);
- урахування вікових особливостей і фізичних можливостей учнів у процесі поступового ускладнення творчих завдань.

У грі на дитячих музичних інструментах застосовуються методи як репродуктивного, так і творчого характеру. Прикладами завдань репродуктивного характеру є виконання на ксилофоні поспівки (за нотним записом чи на слух) або на ударному інструменті того чи іншого ритмічного рисунку. До творчих завдань можна віднести складання акомпанементу до пісні або твору із слухання музики, створення інструментального супроводу з використанням звуковисотних інструментів.

На відміну від початкової школи, гра на музичних інструментах учнів середніх і старших класів здійснюється в основному в позаурочній діяльності – у процесі колективного музикування в оркестрах, ансамблях, фольклорних групах та естрадних гуртах, які функціонують у загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладах.

Найпоширенішим видом музикування школярів є гра в різноманітних народно-інструментальних колективах. Зазвичай в учнівських ансамблях і оркестрах народної музики використовують такі інструменти, як сопілки, доми, кобзи, бандури, баяни, скрипки, гітари, бубни, барабани, трикутники тощо. Організація навчально-виховного процесу у гуртках гри на народних інструментах загальноосвітніх навчальних закладів ґрунтується на взаємозв'язку індивідуальної, групової і колективної форм діяльності учнів. Оптимальним варіантом поєднання цих форм роботи слід уважати той, який дає можливість створити найкращі умови для музичного розвитку і художньо-естетичного виховання школярів.

Індивідуальну і групову форми навчання можна застосовувати у варіанті їх взаємопроникнення, тобто групову форму роботи проводиться в межах індивідуальних занять, які тривають по 45 хвилин. Такі заняття називають індивідуально-парними, і яких останні 10 хвилин першого уроку й перші 10 хвилин другого уроку (що стоять у розкладі поруч) відводяться на роботу з двома учнями. Така зміна внутрішньої структури занять дає змогу раціонально використовувати навчальний час і паралельно формувати в учнів індивідуальні та ансамблеві навички гри на музичних інструментах.

Ураховуючи те, що сприймання матеріалу учнями молодшого і середнього шкільного віку при індивідуальній формі занять краще зберігається протягом 30 – 35 хвилин, поєднання її з груповою формою робить навчання більш ефективним [1].

Залежно від поставлених дидактичних і виховних завдань та беручи до уваги продуктивність роботи двох учнів, які спільно навчаються, групи (пари) формуються на тривалий час (чверть, півріччя). Але інколи доцільно змінювати склад пар через невеликий проміжок часу (два тижні, тиждень).

У процесі організації групової діяльності враховуються побажання учнів і дані опитування. Але вирішальне значення має слово вчителя, який обирає найбільш працездатну, на його думку, пару (групу). Кількісний склад групи не повинен перевищувати чотирьох осіб. Винятком є заняття з ансамблевої гри, де склад учасників може бути більшим. Однак, як доводить практика, в перший рік навчання організувати ансамбль більше як з шести осіб недоцільно, оскільки навички ансамблевої гри в учнів у цей період ще недостатньо сформовані.

Залежно від контингенту учасників, гурток поділяється на чотири-шість груп. Найбільш працездатним і цілеспрямованим з виховної точки зору є гуртковий колектив кількістю 12-18 учнів. Більш чисельний колектив, як у дидактичному, так і у виховному значенні слабо піддається керуванню.

В організації учнівського народно-інструментального музикування чільне місце посідає ансамблева гра. Для неї характерні всі притаманні колективній діяльності ознаки:

- наявність загальної мети, що потребує зусиль усіх членів колективу;
- чіткий розподіл виконавських функцій серед членів ансамблю;
- встановлення між виконавцями стосунків взаємної залежності й відповідальності.

Такі ж принципи організації та діяльності застосовують і в роботі інших музичних колективів і гуртків, які функціонують у центрах дитячо-юнацької творчості та загальноосвітніх навчальних закладах. До них відносять

ансамблі сопілкарів, ансамблі гітаристів, оркестри духових інструментів, камерні оркестри, струнні ансамблі, естрадні гурти, фольклорні групи тощо.

Створення справжньої творчої атмосфери в роботі шкільного оркестру чи ансамблю потребує постійного стимулювання його учасників. Важливими чинниками, які стимулюють і заохочують виконавців до творчої дисципліни й одночасно до творчої активності є:

- творча і дружня обстановка на заняттях (репетиціях);
- згуртованість учасників колективу, міцні традиції;
- ретельно відібраний високохудожній репертуар, робота над яким приносить задоволення учням;
- здоровий творчий дух змагання;
- концертна діяльність (участь у конкурсах-оглядах шкільних творчих колективів і солістів, проведення різноманітних музично-просвітницьких заходів і звітних концертів оркестрів та ансамблів).

Саме концертні та інші публічні виступи без перебільшення відіграють важливу роль у формуванні самосвідомості молодих музикантів і розвитку оркестру як творчого колективу в цілому. Концертні виступи – це завжди свято і, водночас, іспит на творчу зрілість. Звітні концерти учнівських оркестрів і ансамблів є вінцем творчих успіхів колективу, нагородою всім його учасникам за наполегливу працю протягом навчального року.

Виховне значення публічних концертних виступів полягає в тому, що дітей радує публічне визнання, у них з'являється відчуття важливості своєї справи, росте впевненість у власних силах, формується і розвивається артистизм, з'являється бажання піднятися ще на одну сходинку виконавської майстерності.

Ураховуючи те, що публічний виступ потребує від учасників колективу великих затрат фізичних сил і нервової енергії, керівник оркестру повинен підготувати учасників до виступу не тільки в художньо-творчому плані, але й у психологічному. Перед виходом на сцену необхідно підтримати учасників оркестру, підняти віру в себе, створити гарний (творчий) настрій. Такі заходи

потрібно проводити спокійно, упевнено, без метушні й нервозності. Особливу увагу слід звернути на зовнішній вигляд оркестрантів: одяг має бути святковим, охайним, зручним для гри на музичних інструментах.

Після кожного виступу оркестру необхідно коротко його проаналізувати, а саме: вказати на достоїнства і недоліки виконання; дати можливість учням висловити свою думку з цього приводу; у тактовній формі зробити зауваження тим, хто допустив помилки; відмітити кращих, підтримуючи здоровий дух творчого змагання.

Керівник учнівського оркестру (ансамблю) несе відповідальність за естетичне виховання не тільки учасників свого колективу, але й слухацької аудиторії. Головну роль у цьому відведено репертуару – навчальному і концертному. Репертуар – складовий компонент системи навчально-виховної роботи в оркестрі. Формування репертуару має здійснюватись на таких художніх і дидактичних принципах:

- естетичної і художньої цінності (виховання естетичного смаку виконавців і слухачів здійснюється на високохудожніх зразках вітчизняної та зарубіжної музики);

- різноманітності жанрів і тематики (навички оркестрової та ансамблевої гри мають формуватися й розвиватися на різножанрових творах класичної, народної та сучасної музики; до навчально-концертного репертуару мають входити як оригінальні оркестрові твори, так і перекладення, обробки, аранжування);

- поліфункціональності застосування (у складанні програмного репертуару необхідно враховувати не тільки навчальну і концертну діяльність оркестру, а й участь у різноманітних виховних і музично-просвітницьких заходах);

- доступності (твори в художньому і технічному відношенні повинні відповідати рівню загальної музичної і технічно-виконавської підготовки оркестрантів);

- поступовості (засвоєння учнями навчально-концертного репертуару здійснюється від простих творів до більш складних; прийоми оркестрової гри ускладнюються поступово, послідовно і безперервно, що значно підвищить виконавський рівень усього колективу);

- зацікавленості (твори, що вивчаються на заняттях оркестру чи ансамблю, мають бути цікавими для учнів різних вікових груп; керівник повинен ставити перед оркестрантами все нові художньо-виконавські та пізнавальні завдання).

На основі навчального репертуару учнівського музично-інструментального колективу проєктують програми концертних виступів та різноманітних святкових заходів. У процесі складання таких програм керівник має враховувати [4]:

- мету і місце виступу (концерт творчих колективів навчального закладу, тематичний вечір, шкільне свято, вулична хода тощо);

- рівень музичної підготовленості слухачів (вік, музичний досвід тощо);

- закони сприймання музики (загальний характер музики; гучність і ступінь напруженості звучання; кульмінаційні підйоми і спади тощо);

- тактику складання концертної програми, від якої залежить повнота сприйняття музики слухачами та успішність виступу оркестру (характер і порядок виконання творів; загальна тривалість виступу оркестру; правильне визначення кульмінаційного (останнього) твору концерту, який викликає найбільший емоційний відгук слухачів).

Своєрідною формою виховної роботи в учнівських оркестрах і ансамблях є проведення різноманітних музично-просвітницьких заходів. До них відносять і лекції-концерти, які проводяться в загальноосвітніх навчальних закладах, школах мистецтв, дитячій філармонії. Програму лекції-концерту може виконувати як один колектив, так і декілька оркестрів чи ансамблів. Розмаїття тем таких заходів необмежене – це може бути розповідь про один з музичних жанрів (вальс, марш, пісню тощо) з ілюстраціями творів

різних композиторів. Будувати програму можна й на матеріалі творчості якогось одного композитора, включаючи до неї твори кількох жанрів. Літературна частина має бути цікавою і дохідливою, музика – найбільш характерною для даного жанру (чи композитора), яскравою і доступною для сприймання. Такі коротенькі доповіді-анотації можуть готувати й виконувати як учителі, так і самі учні.

У вихованні дитячого музичного колективу важливу роль грає особистість керівника (перш за все як педагога і вихователя). Для того, щоб усебічно виховати молодого оркестранта, керівник повинен мати високі особистісні якості й такі риси характеру, які давали б йому моральне право і змогу впливати на учнів, вести їх за собою, формувати їхні ідеали й устремління, інтереси й цінності, почуття й характер. Діти завжди намагаються наслідувати дорослих – своїх наставників і педагогів, але для цього потрібно завоювати їхню симпатію і довіру.

Риси характеру музичного педагога (доброзичливість і вимогливість, комунікативність і наполегливість, організованість і толерантність, спостережливість і уважність, експресивність і емпатійність), його манера поведінки і стиль роботи (мажорно-оптимістичний, демократичний, опікунський чи авторитарний), зовнішній вигляд (артистична постава, хода, міміка, жести, поставлений голос, підбрані зі смаком одяг, аксесуари й зачіска) – усе це має велике значення у виховній роботі.

Керівник дитячого оркестрового колективу має володіти основами педагогічної майстерності, розвивати в собі здібності організатора й педагога, бути компетентним музикантом і диригентом, систематично вдосконалювати власну професійну майстерність.

В організації учнівського колективно-інструментального музикування значна роль відводиться особистості диригента як координатора, художника-інтерпретатора й натхненника колективу. Його виразний погляд (застережливий, підбадьорювальний, заохочувальний, вдячний) сприймається миттєво і знаходить відповідь у грі юних музикантів. Очі

диригента – дзеркало, яке відображає внутрішній стан людської душі, – своєю гіпнотичною силою здатні нагадати й викликати бажаний емоційний стан, зацікавити творчістю і повести за собою найбільший виконавський колектив. Лише спільна діяльність диригента й оркестру створює яскраве мистецтво, яке захоплює виконавців і вражає слухачів.

Ураховуючи вищесказане можемо констатувати, що ефективність виховання школярів засобами колективно-інструментального музикування залежить від дотримання таких педагогічних умов:

- повага і шанобливе ставлення до особистості юного музиканта;
- урахування вікових особливостей, рівня загального музичного розвитку, естетичних смаків і потреб учасників колективу;
- максимальний розвиток природних музичних здібностей учнів;
- формування ціннісних орієнтацій школярів у сфері музичного мистецтва.

Організація учнівського колективно-інструментального музикування не повинна зводитися лише до виховання у школярів дисциплінованості, формування необхідних знань і музично-виконавських умінь. На репетиціях і під час концертних виступів має панувати атмосфера дружельюбності і доброзичливості. Тільки в такій обстановці можна виховати в учасників колективу почуття прекрасного засобами:

- вивчення високохудожніх зразків музичного мистецтва;
- знайомства з різними видами мистецтва під час занять і виступів у різних концертних залах;
- зовнішньої обстановки репетицій і концертів (оформлення аудиторії, де проходять заняття оркестру, ансамблю; оздоблення сцени, глядачевої зали та інших приміщень філармонії, театру, центру дитячо-юнацької творчості тощо);
- встановлення дружніх взаємин між окремими учнями, колективом і керівником оркестру (ансамблю).

За такої умови колективне інструментальне музикування принесе учасникам радість і творче задоволення.

Отже, дотримання вчителями музики та керівниками учнівських музично-інструментальних колективів означених принципів і педагогічних умов сприятиме формуванню у школярів правильних ціннісних орієнтацій у сфері музичного мистецтва, вихованню потреби у спілкуванні з прекрасним, максимальному розвитку їхніх музичних здібностей і творчих умінь.

Література:

1. Лебедев В. К. Використання народних музичних інструментів у загальноосвітній школі : навч. метод. посібник зі спеціальності „Музична педагогіка та виховання” [для студентів музично-педагогічних факультетів та вчителів музики] / В. К. Лебедев. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 112 с.
2. Масол Л. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій / Л. Масол // Мистецтво та освіта. – 2001. – № 1. – С. 2–5 .
3. Масол Л. Концепція загальної мистецької освіти / Л. Масол // Мистецтво та освіта. – 2004. – № 1. – С. 2 – 5 .
4. Нежинский О. Детский духовой оркестр / О. Нежинский. – М. : Музыка, 1989. – 128 с.
5. Печерська Е. П. Уроки музики в початкових класах : навч. посібник / Е. П. Печерська. – Київ : Либідь, 2001. – 272 с.
6. Пляченко Т. М. Підготовка майбутнього вчителя музики до роботи з учнівськими оркестрами та інструментальними ансамблями : [монографія] / Т. М. Пляченко. – Кіровоград : „Імекс-ЛТД”, 2010. – 428 с.
7. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів : Музичне мистецтво (5-8 класи) // Мистецтво та освіта. – 2005. – № 1. – С. 2 – 7 .

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пляченко Тетяна Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри інструментально-виконавської майстерності Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка.